

Att sätta språk på kartan: Erfarenheter från ett liv – och ett atlasprojekt

Lars-Erik Edlund

Med sin klassiska definition söker språkgeografin med kartan som hjälpmedel dels att fastlägga språkliga företeelsers geografiska utbredning, dels att bidra till förklaringen av företeelsernas uppkomst, sammanhang och karaktär. Studierna kan behandla material från olika språknivåer – ljud, böjningsformer, lexikon och syntax men även ortnamn och personnamn – och kan utföras med olika tekniker. I Sverige var språkgeografin främst under förra delen av 1900-talet ett framstående område. Dialekter och ortnamn kartlades, men även forskare som arbetade med materiell kultur och folketro använde kartan som hjälpmedel.

Kungl. Gustav Adolfs Akademien satte redan 1937 i gång arbetet med en atlas över svensk folkkultur. Fyra volymer planerades: den första kartlade materiell och social kultur och utkom 1957, och den andra behandlade sägen, tro och högtidssed och utgavs 1976. De två återstående volymerna skulle kartlägga svenska dialekter och ortnamn. En stor mängd material insamlades och manuella kartor togs fram, och monografier över enskilda språkliga fenomen – trädnamn av typen *äspe*, utvecklingen av kort *i* i ord som *vidja*, dativbruket i dialekterna, pronomenen *dä*, *hä*, *ä* etc. i olika syntaktiska ställningar, ortnamnen på *-inge*, *(-)säter*, *(-)tomt/(-)toft*, *-sta(d)* och *(-)hester* m.m. – utgavs, men det sammanfattande atlasarbetet slutfördes inte och tyvärr splittrades det opublicerade materialet. Först på 2010-talet återupptogs projektet med målet att utge en samlad volym om dialekter och ortnamn. Det är från det arbetet som erfarenheter hämtats. I grunden finns det stora intresse jag livet igenom haft för kartor – vad kartor berättar och vad de inte berättar.

Föredraget har två delar. I den första belyses karteringstekniken i sig. August Strindbergs kartläggning av orden för 'nyckelpiga' är en utgångspunkt, och senare kartor med symboler, gränslinjer, sgrafferingar och på kartan inskrivna former, har alla fördelar och nackdelar, och en kombination av teknikerna torde bäst kunna fånga den komplicerade språkliga dynamik som en karta söker, men knappast helt tillfredsställande, vill fånga. David Kornhalls karteringsmetod, använd i studien av de sydsvenska fisknamnen, är ett – också internationellt sett – originellt bidrag vad gäller åskådliggörandet av utbredningsmönster, men har knappast alls lockat till efterföljd. Goda möjligheter skapas numera med digital teknik. I föredraget diskuteras olika karteringstekniker.

I en andra del diskuteras ett urval av de olika förklaringar som karteringen kan resultera i då det gäller språkföreteelsernas ”uppkomst, sammanhang och karaktär”.

Tidigare har frånvaron av pannordiska perspektiv ibland lett till missbedömningar vid tolkningen av dialektkartan. En språkgeografisk kartering kan även stödja, eller alternativt: ifrågasätta, en språkhistorisk konstruktion, såsom den omdiskuterade Birkasvenskan/Hedebynordiskan. Hur man skall tolka spelet mellan konkurrerande ljudutvecklingar diskuteras, där prestige och identifikation aktualiseras. Här kommer bl.a. nasalassimilationen (*mp* > *pp*, *nt* > *tt* och *nk* > *kk*) i nordiska dialekter att diskuteras.

Ett annat problem är hur en likartad, mer iögonenfallande ljudutveckling som möter i dialekter på avstånd från varandra, egentligen skall tolkas – som resultat av en regelrätt spridning eller som en potentiell ljudutveckling som så att säga ”bubblar upp” på olika ställen, oberoende av varandra? Detta problem diskuteras bl.a. utifrån kartläggningen av nordiska dialekters sekundära former av den initiala ljudförbindelsen *hv*-.

På ordkartor kan pågående språkförändringar konkret synliggöras. Natan Lindqvists studier av Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning (1947) återger som bekant inte bara de frekventa formerna utan också det han kallar ”urspårade” former och kontaminationer. Även om hans kartor därigenom kan bli svårlästa, kommer man de språkförändrande ombildningsprocesserna nära in på livet. Ifrån atlasen kommer bl.a. orden för ’idissla’ samt några växtnamn att diskuteras, där formerna ofta står nära emotiva ombildningsprocesser.

Med ordgeografiska exempel kan spridningsmönster av novationer belysas, såsom av franska lånord eller av ord för ’översäng’, ’avträde’ eller ’potatis’. Ordgeografins fördelar berörs i samband med detta.

Av det som hittills sagts får man intrycket att kartläggning endast görs av företeelser som hör äldre tider till. Många sådana fenomen har förvisso karterats, men självfallet kan även senare språkmaterial behandlas, förutsatt att det finns viss täthet av belägg och att representativitet kan förutsättas. I atlasen återfinns sålunda kartor över moderna fenomen (*flakmoped/packmoped/lastmoped; hamppare/hammis, hambis/huggar/hampis* för ’hamburgare’), vilka sammanställts av Mikael Parkvall.

Med exempel från tidigare forskning, både egen och andras, och det pågående arbetet med Kungl. Gustav Adolfs Akademiens språkatlas, kommer – som jag hoppas – en del spännande språkgeografiska perspektiv att belysas. Exempelen är främst historiska men även en del nutida kommer att presenteras.